

معماری ایران

صدخانه - صدپلان

ویژگی های معماری خانه های قدیمی در بافت های تاریخی

(اقلیم کرم و خشک)

دکتر حسین فرخ یار

(عضویت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کاشان)

سرشناسه : فرخ یار، حسین، ۱۳۴۲-
 عنوان و نام پدیدآور: صد خانه - صد پلان (ویژگی های معماری خانه های قدیمی در اقلیم گرم و خشک) : / نویسنده:
 حسین فرخ یار
 مشخصات نشر : کاشان: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کاشان، ۱۳۹۰.
 مشخصات ظاهری : ۴۷۶ص: مصور(بخش رنگی)، نقشه: ۲۹*۲۲ س م.
 شابک : ۳۴۰۰۰۰ ریال: ۳-۱۲۷۳-۱۰-۹۶۴-۹۷۸
 وضعیت فهرست نویسی : فیپا
 یادداشت : پشت جلد به انگلیسی: hossein farrokhyar. Iranian architecture 100houses -100 Plans
 یادداشت : کتابنامه: ص ۴۳۵-۴۵۵
 یادداشت : نمایه.
 موضوع : بناهای های تاریخی - - ایران - - کاشان
 موضوع : معماری خانگی - - ایران - طرح و نقشه
 موضوع : بناهای تاریخی
 شناسه افزوده : کریمیان، حسن، ۱۳۳۳- مترجم، ویراستار
 شناسه افزوده : مدرس زاده، عبدالرضا، ۱۳۴۸-، ویراستار
 شناسه افزوده : دانشگاه آزاد اسلامی. واحد کاشان
 رده بندی کنگره : ۱۳۹۰ ۴۲/۴۷۴/۴۷۴ NA
 رده بندی دیویی : ۷۲۹/۰۹۵۵۹۳۶۲
 شماره کتابشناسی ملی: ۲۶۰۲۹۷۳

انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد کاشان

صد خانه - صد پلان (ویژگی های معماری خانه های قدیمی در اقلیم گرم و خشک)
 نویسنده: دکتر حسین فرخ یار (عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کاشان)
 شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول - زمستان ۱۳۹۰

شابک: ۳-۱۲۷۳-۱۰-۹۶۴-۹۷۸

مترجم و ویرایش علمی متن: دکتر حسن کریمیان

بازخوانی متن: دکتر محمدرضا باقریان - دکتر ابوالقاسم دادور

گروه تنظیم نقشه ها: مهندس سید علی میرباقری - مهندس طاهره مفرح - مهندس حسن فردین

ویراستار: دکتر عبدالرضا مدرس زاده

گرافیکست و طراح جلد: مهندس ابولفضل شاهی

کتاب الکترونیک: مهندس امیرابراهیم شعبانی

تایپ و حروف چینی: زهرا السادات میرباقری

صفحه آرایی متن: مهندس نعیمه گلابچی - مهندس فاطمه سلمان طاهری

عکاس: عباس فلاح کار

چاپ و لیتوگرافی: خاتم الانبیاء

صحافی: ظهور

قیمت: ۳۴۰۰۰ تومان

انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی - کاشان بلوار قطب راوندی - کیلومتر ۵ جاده قم - کاشان - تلفن ۵۵۵۰۰۵۵

مرکز پخش: انتشارات سوره تماشا - تلفن: ۰۹۳۷۱۱۸۰۵۰۴

فهرست

عنوان

۱۰	- مقدمه
۱۲	- پیش گفتار
	فصل اول
۱۷	۱-۱. بررسی کلی بافت های تاریخی
۱۹	۱-۲. اهمیت خانه های قدیمی
۲۲	۱-۳. اصطلاح خانه و سابقه ی تاریخی آن
	فصل دوم
۲۵	۲-۱. بررسی کارکرد و ویژگی فضاها در معماری خانه های قدیمی
۲۵	الف : کارکرد فضاها
۴۷	ب : ویژگی فضاها
۵۲	۲-۲. عوامل مؤثر بر آسایش زندگی در خانه های قدیمی
	فصل سوم
۷۳	۳. گونه شناسی خانه های قدیمی در اقلیم گرم و خشک
۸۱	۳-۱. گروه اول : خانه های یک حیاطه
	الف : یک حیاطه های دوجبهه ساخت (روبه روی هم)
۸۲	- خانه آزاد منش
۸۴	- خانه فیلسوف
۸۶	- خانه خیریه
۸۸	- خانه اخباری
۹۰	- خانه جواهرکلام
۹۲	- خانه ابریشمی
۹۴	- خانه عزیززادگان
۹۶	- خانه نشاسته پور
۹۸	- خانه رضوانیان
۱۰۰	- خانه صالح
۱۰۳	ب : یک حیاط های دوجبهه ساخت (کنار هم)
۱۰۴	- خانه کارخانه چی
۱۰۶	- خانه بلال زاده
۱۰۸	- خانه پهلوان زاده
۱۱۰	- خانه گلی زاده
۱۱۲	- خانه حاج قربان
۱۱۴	- خانه تراشی

۱۱۶	- خانه پدیدار
۱۱۸	- خانه لاجوردی
۱۱۹	- خانه قرائتی
۱۳۷	ج: یک حیاطه های سه جبهه ساخت (سه جبهه ای)
۱۳۸	- خانه حسینی
۱۴۰	- خانه جهانبانی
۱۴۲	- خانه بنی کاظمی
۱۴۴	- خانه مدرسیان
۱۴۶	- خانه اصفهانیان (دارالقرآن)
۱۴۸	- خانه تهامی
۱۵۰	- خانه مشکی
۱۵۲	- خانه آل یاسین
۱۵۴	- خانه کامرانی
۱۵۶	- خانه عطارها
۱۵۸	- خانه منوچهری (رشادی)
۱۶۲	- خانه پورحکیمی
۱۶۴	- خانه وثقی
۱۶۶	- خانه شریفیان
۱۶۸	- خانه مقدم
۱۷۰	- خانه دستمالچی
۱۷۲	- خانه خداشناس
۱۷۴	- خانه بنی احمدی
۱۷۶	- خانه بهی
۱۷۸	- خانه شعاعی
۱۸۰	- خانه سمساریان
۱۸۲	- خانه مرتضوی
۱۸۵	- خانه معماران (آسخی)
۱۸۶	- خانه هاشمی
۱۸۷	- خانه مکرم السلطنه
۲۱۳	د: یک حیاطه های چهارجبهه ساخت (چهار جبهه ای)
۲۱۴	- خانه موسوی
۲۱۶	- خانه مازندرانی
۲۲۰	- خانه فرشاد
۲۲۲	- خانه کتابچی
۲۲۴	- خانه فلاحتی
۲۲۶	- خانه ...

۲۲۸	- خانه مظفری
۲۳۰	- خانه قریشی
۲۳۲	- خانه سجادی
۲۳۴	- خانه نراقی (جعفر)
۲۳۶	- خانه نراقی (ابوالحسن)
۲۳۸	- خانه لوزه ای
۲۴۰	- خانه صاحب
۲۴۲	- خانه لذیذی
۲۴۴	- خانه رحمتی
۲۴۶	- خانه سوزنیان
۲۴۷	- خانه سوزن پور
۲۶۵	۲-۳. گروه دوم: خانه های دو و سه حیاطه (اندرونی و بیرونی)
	الف- خانه ها با یک حیاط بیرونی و یک حیاط اندرونی
۲۶۶	- خانه افتخارالاسلام
۲۶۸	- خانه بنی طباطبائی
۲۷۰	- خانه سعادت
۲۷۲	- خانه صادقی
۲۷۴	- خانه بالاخانه چی
۲۷۶	- خانه رویین تن
۲۷۸	- خانه مس (هاشمیان)
۲۸۲	- خانه احسان
۲۸۴	- خانه مکی
۲۸۶	- خانه بافنده
۲۸۸	- خانه صدوقی
۲۹۰	- خانه بخشی
۲۹۲	- خانه حدادپور
۲۹۴	- خانه زیلوچیان
۲۹۶	- خانه نقلی
۲۹۸	- خانه باکوچی
۳۰۰	- خانه اصفهانیان (محمدجعفر)
۳۰۲	- خانه کفاش
۳۰۴	- خانه مهین دخت مدنی (رامب)
۳۰۸	- خانه حکیم باشی
۳۱۰	- خانه نراقی پور
۳۱۲	- خانه رزاقیان
۳۱۴	- خانه بارفروش

۳۱۶	- خانه محتشمی
۳۱۸	- خانه تاج
۳۲۲	- خانه صدوری
۳۲۴	- خانه استوار
۳۲۶	- خانه محسنی آراسته
۳۶۱	ب- خانه های با یک حیاط بیرونی و دو حیاط اندرونی
۳۶۲	- خانه طباطبایی ها
۳۶۶	- خانه بروجردی ها
۳۷۰	- خانه علاقه بند
۳۸۱	۳-۳. گروه سوم : خانه های چندین حیاطه (مجموعه خانوادگی)
۳۸۲	الف- مجموعه تاریخی عباسیان
۳۸۳	- حیاط عباسیان
۳۸۶	- حیاط تقوی
۳۸۸	- حیاط مسعودی فرد
۳۹۰	- حیاط حقانی
۳۹۲	- حیاط عباسی مقدم
۳۹۴	ب- مجموعه تاریخی عامری ها
۳۹۵	- حیاط ابراهیم خلیل خان (بیرونی)
۳۹۸	- حیاط ابراهیم خلیل خان (شاه نشین)
۴۰۱	- حیاط یوسفی (بیرونی و اندرونی)
۴۰۴	- حیاط حشمت اله خان
۴۰۶	- حیاط رئیسیان زاده (بیرونی و اندرونی)
۴۲۵	۴. ویژگی معماری فضاها در خانه های بررسی شده (نتیجه)
۴۳۱	۵. شیوه ساخت و مصالح بکار رفته در خانه های بررسی شده (نتیجه)
۴۳۵	۶. فهرست منابع و مأخذ
	فهرست ها
۴۳۹	- فهرست نام ها
۴۴۳	- فهرست مکان ها
۴۴۹	- فهرست تصاویر
۴۵۴	- فهرست نقشه ها
۴۵۷	- بخش انگلیسی

مقدمه

شهرهای کهن ایران را می‌توان عرصه تجلی فرهنگ و تاریخ این سرزمین دانست زیرا در آنها به زیباترین وجه تلاشی آگاهانه و هدفدار در جهت هویت‌بخشی به عناصر و اجزاء صورت پذیرفته است. درست بدین سبب است که در این شهرها هر واحد معماری، به هر شکل و اندازه‌ای که باشد، قابلیت آن را دارد که مفهوم خاصی را منعکس سازد.

به عبارت دیگر، سیمای بیرونی عناصر شهری، انعکاس دهنده‌ی هویت ساکنان خود است و در آنها تلاشی آگاهانه و هدفدار در جهت هویت‌بخشی به فضاها صورت پذیرفته است. بدین ترتیب، تراکم مفاهیم و معانی در فضاهایی بیشتر است که به دست سازندگان متعهدتر شکل یافته باشند و این، از جهت است که باورها و اعتقادات در کیفی کردن طراحی، ساخت، تزئین و حتی استفاده از فضاها ایفای نقش می‌کنند.

روشن است که چنانچه سازندگان شهرهای کهن فرصت اندیشیدن بیشتری یافته باشند، توانسته‌اند سلیقه‌های خاص خود را در زمینه‌های شالوده‌بنا، مصالح ساختمانی، روابط کاربردی فضاها، تناسب با بعدی، برداشت‌های روانی و ... ماهرانه در سازه‌ها منعکس و آنها را با نیازهای خویش منطبق و در نهایت، شهری بسازند که مجموعه‌گر فرهنگ ساکنان خویش است. از این رو است که هر شهر کهن را می‌توان با نوشتاری پر رمز و راز مقایسه کرد که فهم آن نیازمند دانش و بلکه بصیرتی معمارانه، شهرسازانه و باستان‌شناسانه است.

از آنجایی که فضاهای شهری، کانون تمرکز ساکنان زمین‌اند، می‌توان آنها را مناسبترین حوزه تظاهر روح و فرهنگ بشری تلقی کرد. می‌دانیم که سازماندهی فضایی شهرها، چرخه باز تولید و تغییر شکل روابط اجتماعی در ساخت آنها است و رابطه متقابل عناصر شهری محتوای اجتماعی خاصی بدان می‌بخشد. به عبارت دیگر، همانگونه که روابط اجتماعی به فضاها فرم، عملکرد و اهمیت اجتماعی می‌دهد، تغییر در محیط شهری نیز می‌تواند به تغییر روابط اجتماعی بیانجامد. بدین ترتیب، باید پذیرفت که شهر خود یک ساخت سمبلیک است که در آن مجموعه‌ای از علایم رابطه میان طبیعت، فرهنگ، فضا و جامعه را تنظیم می‌نمایند.

فضاهای معماری نیز تجلی گاه فرهنگ، تمدن و پیشرفت علمی و فرهنگی یک جامعه به شمار می‌آیند. معماری را «موسیقی تجسد یافته»، «آینه تاریخ»، «دفتر ثبت آثار بشری» و «بیان‌کننده ایده‌ها و ارزش‌ها» تعریف کرده‌اند.

معماری را همچنین عرصه بروز روحيات، حالات، آرمان‌ها و اعتقادات انسان‌ها و نیز صحنه تلاقی فرهنگ، هنر و فن دانسته‌اند. آدمیان، که پدید آورندگان بناها، فضاهای زیستی و تأسیسات مرتبط با آنها می‌باشند، حامل بار فرهنگی‌اند. از

این رو هر اثر که به نوعی به دست انسان ایجاد شده باشد و به ویژه آثار معماری، اثری فرهنگی محسوب می‌شود. به بیانی ساده، معماری تبلور فرهنگ و اندیشه انسان و تجلی عینی ارزش‌ها و باورهای یک قوم و ملت است. روح یک ملت در ارزش‌های فرهنگی آنها نمایان است و لطیف‌ترین بخش فرهنگ در معماری تجلی می‌یابد.

اگر سیمای شهری و نمادهای موجود در آن نمودار شخصیت، منش، کارکرد و فرهنگ ساکنان آن است، آنگاه باید پذیرفت که آنچه امروز در شهرهای ایرانی رخ می‌نماید نوعی عدول از ارزش‌های غنی فرهنگی ساکنان این سرزمین و با نگاهی عمیق‌تر «واژگونی هنر زمانه» است. رویش و رشد هندسی و شتابان سیمان، آهن، سنگ و سیطره فضاهای آلوده بر جسم و روح انسان معاصر واقعیتهای اسفبار و مخاطره‌انگیز است که از گسیختگی مؤانست انسان با محیط فیزیکی و طبیعت خویش سرچشمه می‌گیرد. اینک، این پرسش مطرح است که برای رهایی از این وضع خود ساخته و هویت‌بخشی به شهرها و آثار معماری معاصر ایران چه باید کرد؟

اگرچه ایجاد شهرهایی که در آنها حرمت، میثاق‌های اجتماعی، قانون، امنیت، رفاه، صلح و سعادت، رشد و شکوفایی، صفا و پاکی، یگانگی و برادری، اخلاق و آداب نیکوی اجتماعی و کرامت انسان‌ها رعایت شود، درخواستی آرمان‌گرایانه به نظر می‌رسد، لیکن استفاده از فضاهایی که انعکاس دهنده فرهنگ و اعتقادات ساکنان شهرها باشند، و به عنوان ابزار قدرتمند در تعدیل روحیه اجتماعی و دگرگونی سبک زندگی مورد استفاده قرار گیرند، امکان‌پذیر، کم‌هزینه و سودمند است.

به عبارت دیگر، با حفاظت و بهره‌گیری از سازه‌های فرهنگی در شهرهای تاریخی می‌توان روحیه ساکنان آنها را آرام و فعالیت‌های نامناسب را تهدید کرد. بر این اساس در طراحی سازه‌های جدید نیز می‌توان ضمن استفاده از عوامل و عناصر فضایی، کالبدی و ادراکی مناسب، اثری را ایجاد کرد که انجام فعالیت‌های مطلوب را تسهیل می‌بخشد و ظهور فعالیت‌های ناهنجار را مانع می‌شود. بدین ترتیب، زمینه‌ای فراهم می‌شود تا هنر نیز سهم خود را در هدایت جامعه ایفا کند و به نام وسیله‌ای در خدمت «پیام‌رسانی» و «انتقال مقصود» به کار آید.

با این که عموم معماران برجسته ایرانی تلاش‌هایی مستمر در پیوند میان هنر و معماری جدید به گذشته و فرهنگ این سرزمین معمول داشته‌اند، اما به نظر می‌رسد که این تلاش‌ها بیشتر سطحی بوده است و توجه عمیق به روح کلی و اصول و مبانی معماری سنتی ایران نشده است و این جریان هنوز شکل مشخصی نیافته است و مبانی نظری خود را تنظیم نکرده است.

از طرفی، در شرایطی که عده‌ای هنوز اجرای الگوهای معماری مدرن و پسمردن را در تقابل با معماری سنتی قرار می‌دهند و در معادلاتی سودجویانه حتی بقایای معماری تاریخی و آثار فرهنگی این سرزمین را به مسلخ می‌کشند، چگونه می‌توان مباحثی نظیر: "شهر ربانی"، "فضاهای کیفی"، "تجلی فرهنگ در کالبد شهرها"، "تبلور فرهنگ و اندیشه در معماری"، "معماری و تعالی فرهنگی"، "گرایش‌های فرهنگی در ضوابط معماری و فضاهای شهری" و ... بحثی به میان آورد. برای ایجاد ارتباط هنرمندانه شهروندان معاصر با دستاوردهای معماری این سرزمین پیشنهادهای شایان توجه و بعضاً قابل اجرایی بیان شده است. گروهی از متخصصان، بر سازگار نمودن فرم‌ها با فعالیت‌های فرهنگی مردم تأکید ورزیده‌اند. گروهی دیگر، برنامه‌ریزان شهری را به اتخاذ راهکارهای اجرایی نظیر انتقال امور فرهنگی از سالن‌های سرپوشیده به فضاهای باز (فضاهای ایستا) دعوت کرده‌اند.

به اعتقاد دسته‌ای دیگر، فضاهای فرهنگی و مذهبی شهرها باید به عنوان نقطه‌ی عطف محوره‌های اصلی در معرض دید ساکنانشان قرار گیرند. در این زمینه، اعطای کاربری به عناصر شاخص فرهنگی می‌تواند توجه به ارزش‌های فرهنگی و ملی را

افزایش بخشد. تعدادی نیز، تقویت هویت بصری شهر را با افزودن تعداد نمادهای ویژه، که احساس مذهبی و ملی را در شهروندان افزایش دهد، مرتبط می‌دانند.

از این منظر، در یک کشور اسلامی، روابط اجتماعی شهرنشینان بایستی بر پایه ارزش‌های دینی سامان یابد و چهره‌ی فیزیکی شهرها می‌تواند تقویت‌کننده هویت اسلامی آنها باشد. در این میان، تعدادی نیز ضرورت ارزیابی و ارزش‌گذاری مجدد ارزش‌ها را گوشزد نموده و معتقدند که چنانچه معمار از راه‌های رفته شده، سنت‌های تثبیت شده، و ارزش‌های نهفته در آن سنت‌ها تقلید کند، آزادی خود را در فهم و گزینش ارزش‌ها نفی نموده است.

تردیدی نیست که تأکید بر حفظ هویت ملی و رعایت اصول معماری ایرانی - اسلامی پسندیده است، لیکن این خواسته بدون افزایش بضاعت علمی و آگاهیهای ما در خصوص آن دسته از ویژگی‌های معماری کهن سرزمینمان، که به مردمی بودن فضاها و ایجاد نشاط معنوی در حین عفت و سادگی رهنمون گردد، محقق نخواهد گشت. از این رو، دانشمندان علوم اجتماعی، متصدیان فرهنگ عمومی و برنامه‌ریزان شهری باید با اجرای برنامه‌های کوتاه و بلند مدت آموزشی در این حوزه‌ها، ابعاد مثبت فرهنگ ملی را تقویت نمایند.

از میان شهرهای تاریخی ایران به ندرت شهری را می‌توان یافت که همانند کاشان بافت تاریخی خود را حفظ کرده باشد. آنچه در نوشتار حاضر گرد آمده، تلاشی است در جهت معرفی بخشی از دستاوردهای فردی و جمعی مردمان کاشان در اعصار و قرون متمادی که اینک به صورت واکنش‌های مسکونی در بافت تاریخی این شهر بر جای مانده است. ارتقای کیفی و افزایش آگاهی پژوهشگران و دانشجویان محترم (به ویژه در رشته‌های معماری، شهرسازی و باستان‌شناسی)، نسبت به تاریخ تحولات معماری مسکونی ایران از اهداف اصلی این کتاب حاضر است که بلا تردید جز با همت و تلاش عاشقانه دوست و همکار گرامی ام‌جناب آقای دکتر حسین فرخ‌یار به انجام می‌رسد. بسیار لازم می‌دانم که نوشتار حاضر را با قدردانی از ایشان و تمامی کسانی که به نحوی در ماندگاری و اعتلای فرهنگ این سرزمین و بوم تلاش می‌نمایند به پایان برسانم.

پاییز ۱۳۹۰

دکتر حسن کریمیان

دانشیار دانشگاه تهران